

Hoogleraar sociale zekerheid Gijsbert Vonk:

“Tijd voor nieuwe rechtvaardigheid”

Sinds de jaren negentig is het sociale zekerheidsstelsel steeds strenger geworden. Gijsbert Vonk, hoogleraar sociale zekerheidsrecht in Groningen, spreekt van een repressieve verzorgingsstaat. Uitkeringsgerechtigden hebben minder rechten, plichten des te meer.

“Repressie leidt tot sociale uitsluiting en stigmatisering.”

Hebt u zelf wel eens een uitkering gehad?

“In 1986. Ik kwam, 26 jaar oud, na mijn studie terug uit Londen en kreeg een bijstandsaanvulling op mijn magere universiteitssalaris als assistent in opleiding. Nederland voelde toen nog als een sociaal paradijs. Nu heerst er een heel ander regiem. Frustreren van de instroom is het devies.”

Hoe is het denken over een sociaal vangnet veranderd?

“In de jaren negentig is een langzame kentering op gang gekomen waarbij steeds kleine aanpassingen werden gedaan aan het stelsel van sociale zekerheid. Vrij geruisloos. Economisch ging het goed. Het neoliberalisme deed opgeld. Al die kleine aanpassingen bij elkaar in combinatie met aanscherping van verplichtingen en het afzwakken van rechten van mensen hebben er twintig jaar later toe geleid dat uitkeringsgerechtigden nauwelijks meer rechten hebben en zo’n beetje alles moeten accepteren.”

Wat is de diepere gedachte achter deze kentering in het solidariteitsdenken?

“Het sociale zekerheidsbeleid van de afgelopen decennia steunt op twee pilaren. Enerzijds op het activeren van mensen. Werk is de enige manier om volwaardig deel te kunnen nemen aan de samenleving, is de vooral sociaaldemocratische verheffingsgedachte. Aan de andere kant hamert de liberale ideologie op het controleren van mensen. Zonder dat er enig fundament onder lag, werden fraude en misbruik opeens onderwerpen die te vuur en te zwaard moesten worden bestreden. Er ontstond gaandeweg een nieuwe moraal: een harde hand is de beste hand. De sociaaldemocraten en liberalen versterkten elkaar in deze ontwikkeling. De hardwerkende Nederlander en de uitkeringsgerechtigde werden uit elkaar gespeeld. Solidariteit was verleden tijd.”

Hoe merkte u dat?

“Toen ik hoofd juridische dienst bij de Sociale Verzekeringsbank was, zag ik dat het beleid opeens richting handhaving ging. Fraude werd als woord *geframed*. Op puur irrationele gronden kwamen uitkeringsgerechtigden steeds meer in de beklagdenbank terecht. Het was het problematiseren van een situatie die niet werkelijk aan de orde was.”

Wat betekent sociale zekerheid volgens u?

“Sociale zekerheid moet een waarborgfunctie hebben. Bestaanszekerheid leidt tot verheffing van mensen. Daarnaast moet sociale zekerheid veiligheid in een beschaafde samenleving bieden.”

Is daarvan nu sprake?

Nee, Marga Klompé, die de bijstand in 1963 invoerde, draait zich om in haar graf. Zij rekende af met een eeuw waarin mensen werden vernederd. Zij wilde niet langer dat mensen afhankelijk waren van de genade en bedeling van anderen, maar dat ze recht hadden op een bestaansminimum. Als we niet oppassen gaan we terug naar af.”

In 2013 introduceerde u ‘de repressieve verzorgingsstaat’. Wat bedoelt u daarmee?

“De Participatiewet is een repressief instrument. De wet stigmatiseert mensen en vooral de kwetsbaren. Er is meer en meer sprake van een straf op bijstandsafhankelijkheid. Onder het mom van mensen met een uitkering aan het werk te krijgen, schieten sommige gemeenten, sinds 2015 verantwoordelijk voor de uitvoering van de Participatiewet, te ver door. Met de invoering van de ‘tegenprestatie naar vermogen’ kunnen bijstandsgerechtigden onbeperkt gratis te werk worden gesteld. Ze moeten iets terugdoen voor de samenleving en dankbaarheid tonen. Rechten hebben ze niet, plichten te over. Voldoen ze niet aan bepaalde eisen dan krijgen ze meteen een sanctie. Als ze onhandig met hun plichten omgaan is dat meteen fraude.”

Gemeenten zeggen met de tegenprestatie de afstand tot de arbeidsmarkt te willen verkleinen, mensen discipline en regelmaat bij te willen brengen.

“Sommigen zullen het prima vinden om papier te prikken of andere klussen te doen. Maar als er geen perspectief op een volwaardige baan is, mag je werken voor de uitkering niet verplichten. De tegenprestatie leidt tot weinig anders dan verdringing en een draaimolen van tijdelijkheid. In Rotterdam is de tegenprestatie zelfs de hoeksteen van het beleid. Tegelijkertijd leert onderzoek dat Rotterdam de slechtst presterende reïntegratietrajecten heeft. Gelukkig zijn er ook gemeenten zoals Amsterdam, Groningen en Arnhem die er niet aan mee doen.

Is de tegenprestatie per definitie fout?

“Je moet het in de juiste context zien. Als het vrijwillig is, kunnen werkzaamheden bijdragen aan een gevoel van eigenwaarde. Maar de Rotterdamse papierprikker doet gewoon betaald werk, waar hij de *credits* en het loon voor zou moeten krijgen.”

Wat doet een repressief sociale zekerheidssysteem met een samenleving?

“Er ontstaat veel chagrijn, onderling wantrouwen en stigmatisering. Mensen die afhankelijk zijn van bijvoorbeeld een bijstandsuitkering en met sancties te maken krijgen, keren het systeem de rug toe. Zo ontstaat een nieuwe onzichtbare onderklasse. Waar mensen met kunst- en vliegwerk de touwtjes aan elkaar proberen te knopen.”

Wat is het idee achter repressie?

“In de VS wordt van ‘*punishing the poor*’ gesproken. Hier is het een manier om een groep mensen in te kapselen en dus te kunnen controleren. Sinds we het woord kut-Marokkaan zonder schroom mogen bezigen, mag ook de groep uitkeringsgerechtigden zonder taboe worden weggezet. Het is een poging van de overheid de samenleving te controleren. Zogenaamd onder het mom van iedereen erbij te houden en sociale uitsluiting te voorkomen. Terwijl sociale uitsluiting juist het gevolg is van deze aanpak.”

Zal dit tij keren?

Ik heb het gevoel dat er een tegenstroom op gang komt. In de media is meer aandacht voor de schaduwkanten van het repressieve beleid. De Nationale Ombudsman, rechters en de Centrale Raad van Beroep zijn kritisch en harken soms maatregelen weer terug. Daarnaast hebben universiteiten een rol als onafhankelijk, objectief beschrijver van ontwikkelingen. En er zijn gemeenten zoals Eindhoven en Utrecht die willen experimenteren met een basisinkomen. Ook lijkt heel voorzichtig het besef door te dringen dat volledige werkgelegenheid een illusie is.”

Wat is volgens u de oplossing?

Ik vind dat de band tussen sociale zekerheid en arbeid lossen moet. Een stelsel richting basisinkomen met minder harde arbeidsverplichtingen, lijkt me realistisch. Met de AOW bewijzen we dat. Een stelsel met vrijstellingen, waarbij sociale integratie op vrijwillige basis gebeurt. Spreek mensen aan op burgerschap in plaats van als werkende of niet-werkende. De aloude groef dat volledige werkgelegenheid alles oplost, biedt geen perspectief meer. Het is tijd voor een nieuwe rechtvaardigheid.”

Wat kunnen uitkeringsgerechtigden zelf doen?

Zichzelf organiseren, niet alleen op lokaal niveau, maar landelijk op grote schaal. De FNV is daar goed in en maakt zich sterk voor de rechten van uitkeringsgerechtigden. Het is juist nu belangrijk dat er niet *over* maar *met* uitkeringsgerechtigden wordt gepraat. Dat is ook de reden dat ik hier op de universiteit bijeenkomsten met hen heb georganiseerd. Het is namelijk een hele klus om een politiek collectief gegeven – iedereen kan werken - dat sinds de jaren negentig heel dominant is, te keren. Waar verzet je je precies tegen? Ik denk dat dit beleid rationeel niet meer te verdedigen is. De ideologie is blijven hangen, maar moet op zijn retour.”

[Kader]Gijsbert Vonk

Gijsbert Vonk (1960) is als hoogleraar sociale zekerheidsrecht verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. De rechtspositie van migrerende werknemers loopt als een rode draad door zijn loopbaan. In 2008 hield hij zijn oratie getiteld ‘Recht op sociale zekerheid’, waarin hij stelde dat mensen met een uitkering dezelfde rechten zou moeten hebben als andere burgers. Tussen 1993 en 2006 was hij hoofd juridische zaken bij de Sociale Verzekeringsbank (SVB), waar hij de nadruk op handhaving zag ontstaan, wat hem als wetenschapper verontruste. In 2013 introduceerde Vonk in een interview met de Volkskrant het begrip ‘repressieve verzorgingsstaat’. Sindsdien is hij een veelgevraagd spreker over dit onderwerp en maakt hij zich onder meer sterk voor de rechten van bijstandsgerechtigden.

